

HomerOS

Cilt / Volume 2, Sayı / Issue 3, 2019, pp. 83-94

E - ISSN: 2667-4688

URL: <https://www.ratingacademy.com.tr/ojs/index.php/homerOS>

DOI: <https://doi.org/10.33390/homerOS.2.010>

Araştırma Makalesi/Research Article

DEYİM VE İKİLEME İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN IDIOM AND REITERATIVE

Necmi AKYALÇIN *

* Dr. Öğretim Görevlisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, TÜRKİYE

E-mail: nakyalcin@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7461-7773>

Geliş Tarihi: 1 Temmuz 2019; Kabul Tarihi: 26 Temmuz 2019

Received: 1 July 2019; Accepted: 26 July 2019

ÖZET

Türk Dilinin anlatım zenginliği ve gücü olan deyimler ile ikilemeler, ilk yazılı belgelerimizden günümüze kadar kullanılagelen söz öbekleridir. Deyimlerle ilgili yapılan çalışmalarda, kimi araştırmacılar; ikilemeleri deyim saymaktadır. Oysa ki deyimler söz öbeği olarak gerçek anlam boyutunu aşarak değişmece anlam kazanmış yapılariken ikilemeler çokçası gerçek anlam boyutunda pekiştirme amaçlı kullanılan söz öbekleridir. Bundan dolayıdır ki bütün ikilemelerin tek başlarına deyim olarak değerlendirilmeleri doğru bir yaklaşım değildir. Ancak bazı ikilemeler deyimlerin içerisinde kullanılabilir. Bu durum ikilemelerin tek başlarına deyim olarak değerlendirilmesi anlamına gelmemelidir. Bu çalışmanın evrenini ikilemelerinin tek başlarına deyim olamayacakları, fakat bazı deyimlerin içerisinde kullanıldıkları varsayımı oluşturmaktadır.

Anahtar sözcükler: Deyim, İkileme, söz öbeği.

ABSTRACT

The idioms and reiteratives that have richness and power of Turkish language are the phrases that are used in our first written documents. In studies on idioms, some researchers; it also considers the reiteratives as idioms. However, while the idioms have gained meaning in change by exceeding the true meaning dimension as the phrase, while the reiteratives are the phrases which are used for reinforcement in the meaning of real meaning. Therefore, it is not a correct approach to consider all reiteratives as idioms alone. However, some reiteratives can be used in idioms. This should not mean that reiteratives alone can be considered as idioms. The issue of this study, the assumption is that the reiteratives cannot be a idiom alone, but are used in some idioms.

Key words: Idiom, Reiterative, Word Group.

Deyimler, atasözleri, ikilemeler, kalıp sözler vb. söz öbekleri, Türk dilinin ilk yazılı belgeleri olan Orhun Yazıtlarından itibaren Türkçenin söz varlığı içerisinde yer alan yapılardır. Bu söz öbekleri, dilimizin anlamsal zenginliğine katkılar sunan son derece önemli yapılardır. Çalışmanın içeriğini bu söz öbeklerinden deyimler ve ikilemeler oluşturmaktadır. Deyimler, en az iki sözcükten oluşan ve özel anlamlarıyla kalıplaşan; bu özellikleriyle ilk yazılı belgelerimiz olan Orhun yazıtlarında da karşımıza çıkan yapılardır. Kültüğün yazıtının 15. Satırında geçen “Tizlik sökü-: Diz çöktürmek” (TEKİN 2010: 28) ve “Başlıg yükütür-: Baş/boyun eğdirmek” (TEKİN 2010: 28.) gibi deyimler örnek gösterilebilir. Deyimler ile ilgili olarak yapılan tanımlar şöyledir: “Bir kavramı ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce.” (AKSOY 1988: 52)

“Deyimler, düşünce, kavram, nesne ve kişilerin durumlarını, özelliklerini yansıtmak için kullanılan ve gerçek anlamının dışına çıkmış özel anlam/anlatım boyutuyla kalıplaşmış söz öbekleridir.” (AKYALÇIN 2012a: 10)

İkilemeler, adından da anlaşılacağı üzere iki sözcükten oluşan, anlatıma ahenk, derinlik ve akıcılık katan, pekiştirici özellikleriyle ilk yazılı belgelerimiz olan Orhun Yazıtlarında da karşımıza çıkan yapılardır. Bilge kağan yazıtının doğu yüzünün 11. Satırında geçen “İlgerü kurıgaru sülep **tirmiş kubratmış**” (TEKİN 2010:54) cümlesindeki “tirmek kubratmak: derleyip toplamak” ve Kül Tigin yazıtının doğu yüzünün 26. Satırında geçen “Kannımız, eçimiz kazanmış bodun **Atı küsi** yok bolmazun tiyin” (TEKİN 2010: 30) cümlesindeki “adı küsi: adı sanı” gibi ikilemeler örnek gösterilebilir.

Anlama/anlatıma güç katan kalıplaşmış söz öbekleri olan ikilemelerle ilgili olarak yapılan tanımlar şöyledir: “İkileme, anlatım gücünü arttırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır.” (HATİPOĞLU 1981: Önsöz)

“İkileme bir sözcüğün ya da yansımalı bir birimin ya da bir kısmının yinelenmesi ya da sözcüğün anlam özellikleri açısından eş anlamlı, zıt anlamlı, anlam açısından ilişkili olabileceği başka bir sözcükle birlikte kullanılmasıyla oluşturulan anlambirimdir.” (AKSAN 2001: 15)

Kalıplaşma, deyimlerin ve ikilemelerin ortak özelliğidir. Bu iki ayrı söz öbeğine anlamsal çerçevede bakacak olursak; deyimlerde yer alan sözcüklerin söz öbeği içinde gerçek anlamlarından farklı bir anlam boyutuna geçtikleri görülür. Örneğin “küplere binmek” deyimini oluşturan küp ve binmek sözcükleri, bu söz öbeği içerisinde öbekleşme özelliği kazandığı için sözcükler tek tek gerçek anlamlarının ötesine geçmiştir. Bundan dolayıdır ki, bir söz öbeği olarak değerlendirilir ve “çok aşırı öfkelenmek” anlamını kazanır. Artık bu söz öbeğinde ne küp ne de binmek sözcüklerinin gerçek anlamından söz edilebilir. Bu özellik dilimizdeki hemen bütün deyimler için geçerlidir denilebilir. Özellikle iki sözcükten oluşan deyimlerden verilen aşağıdaki örneklerde bu durum açıkça görülmektedir.

Ağzı yanmak: Bir şey yüzünden büyük zarar görmek. (AKYALÇIN 2012a), **Borusu ötmek:** Bir kimsenin bir yerde sözünün geçer olması, egemen olması durumunu anlatmak için söylenir. (AKYALÇIN 2012a), **Cebinden çıkarmak:** Nitelikleri bakımından birinden çok daha üstün olmak. (AKYALÇIN 2012a), **Çam devirmek:** Pot kırmak, gaf yapmak, yapılmaması gereken kırıcı/yanlış bir eylem veya konuşma yapmak. (AKYALÇIN 2012a), **Diş bilemek:** İçindeki kinle, bir kişiye zarar verebilmek için fırsat kollarda durmak. (AKYALÇIN 2012a), **El yakmak:** Bir konuyu anlatmanın, ele almanın güçlüğü anlatmak için kullanılan söz. Bir malın veya hizmetin çok pahalı olması durumunu anlatmak için söylenir. (AKYALÇIN 2012a), **Fitil almak:** Birdenbire öfkelenmek. Birden kavgaya kapılmak, telaşlanmak.

İlerlemek, hızı artmak. (AKYALÇIN 2012a), **Gök görmedik:** Görgüsüz, terbiye edilmemiş, cimri anlamında kullanılır. (AKYALÇIN 2012a), **Havada kapmak:** İsteddiği bir şeye sahip olunabileceğinin öğrenildiği durumlarda hemen harekete geçmek. (AKYALÇIN 2012a), **İbiği kızarmak:** Değişmek, gelişmek, burnu büyümek. (AKYALÇIN 2012a), **Küplere binmek:** Çok aşırı öfkelenmek. (AKYALÇIN 2012a), **Limon sıkamak:** Bir konuşmayı, bir ortamı, bir yaklaşımı olumsuz etkileyecek bir şey söylemek veya bir davranışta bulunmak. (AKYALÇIN 2012a), **Mum dikmek:** Bir konuyla ilgili direnç göstermek ve kesinlikle fikrini değiştirmemek. Pekiştirmek. (AKYALÇIN 2012a), **Nal toplamak:** Bir işte emsallerinden, yanındakilerden, yarıştırdıklarından çok geride olmak. (AKYALÇIN 2012a), **Omuz silmek:** Aldırış etmemek, ciddiye almamak, umursamamak, benimsememek. (AKYALÇIN 2012a), **Örümcek bağlamak:** İlgilenmedi, oraya kimse uğramadı, aranmadı anlamında kullanılır. (AKYALÇIN 2012a), **Paçaları tutuşmak:** Korkmak, paniğe kapılmak. (AKYALÇIN 2012a), **Rafa kaldırmak:** Artık üzerinde durmamak, bir kenara koymak. Geçici olarak gündemden çıkarmak. (AKYALÇIN 2012a), **Sidik yarıştırmak:** Önemsiz ve değersiz bir konuda birbirlerinden üstün gelmeye çalışmak. (AKYALÇIN 2012a), **Şalgam sıkamak:** Bir şeyin, durumun, akışına bozmak ilgisiz konu açmak. (AKYALÇIN 2012a), **Treni kaçırmak:** Bir şeyi elde etme, bir işi gerçekleştirme olanağını zamanında kullanamamak. Fırsatı değerlendirmek. (AKYALÇIN 2012a), **Üstten almak:** Yalan söylemek, rol yapmak, kendini olduğundan daha güçlüymüş gibi göstermek. (AKYALÇIN 2012a), **Vites değiştirmek:** Verilen karardan dönerek farklı bir yöne doğru hareket etmek. Görüş ve düşüncelerinde farklılık olan bir duruma gelmek. (AKYALÇIN 2012a), **Yağları erimek:** Çok üzülme ya da çok korkmak. (AKYALÇIN 2012a), **Zıvanadan çıkmak:** Çok sinirlenip öfkelenmek, taşkınca hareketlerde bulunmak. Delirmek, aklını oynatmak. (AKYALÇIN 2012a)

Çalışmanın konusu ikilemeler olduğu için iki sözcükten oluşan deyimler seçilmiştir. Fakat üç ve daha fazla sözcükten oluşan deyimler de bulunmaktadır. Örnek olarak; **İpe un sermek:** Bir işi yapmamak için bazı bahaneler uydurmak, engeller ortaya koymak.” (AKYALÇIN 2012a), **Pişmiş aşa su katmak:** Yoluna girmiş olan ya da sonuçlanmak üzere bulunan bir işi bozacak bir davranışta bulunmak. (AKYALÇIN 2012a), **Çoban kulübesinde padişah rüyası görmek:** Olanakların kısıtlı olmasına karşın büyük işlerin peşinde koşmak. (AKYALÇIN 2012a), **Dilenciye hıyar vermişler, eğri diye beğenmemiş:** Gereksinimi olan bir konuda istediği yardımın gerçekleşmesiyle, bunu küçümsemek. Yapılan iyiliği beğenmemek. (AKYALÇIN 2012a), **Çorbayı kâsede pişirip sofraya tencere ile getirmek:** Küçük bir işi büyük bir etki uyandıracakmış gibi, büyük reklamlarla sunmak. Abartmak. (AKYALÇIN I 2012a), **Dışından baktım yeşil türbe; yanına vardım, estağfurullah tövbe:** Bir kimsenin veya olayın dışarıdan görüldüğü gibi iyi çıkmaması durumunda söylenir. (AKYALÇIN 2012a), **Eşeğin semerinde yedi yıl köklenip kalsa yine de susadım dememek:** Vazgeçmez, uslanmaz, inadından dönmez, sabretmesini bilir anlamında kullanılır. Başına ne gelirse gelsin itiraz etmemek, baş kaldırmamak. (AKYALÇIN 2012a), **Fare deliğine kendisi güç sığarken kuyruğuna bir de bal kabağı bağlamış:** Üstesinden gelemeyeceği kadar işi varken bir iş daha yüklenmiş. Kendi sığıntı durumundayken yanına bir kişi daha almış anlamında söylenir. (AKYALÇIN 2012a), **Deveye sormuşlar “Boynun neden eğri?” diye, o da demiş ki, “Nerem doğru ki?”:** Bir işin yanlış bir yanı belirtildiğinde, doğru bir yanı olmadığını anlatmak için söylenir. (AKYALÇIN 2012a), **Körün istediği bir göz biri ala biri boz, sen veriyorsun iki göz:** Bir kişinin gereksinim duyduğu küçük şeylerden daha fazlasına kavuşması durumunu anlatmak için söylenir. (AKYALÇIN 2012a), **Domuzun birine, yönün nereye demişler, o da nereye olacak, dokuz ortaklığın malına, demiş:** Bir kimsenin birlik ve dayanışmanın olmadığı, kargaşanın, geçimsizliğin yaşandığı bir ortamdan yararlanması durumunu anlatmak için söylenir. (AKYALÇIN 2012a) gibi deyimler üç ve daha fazla sözcükten de oluşabilir.

Ancak ikilemeler için durum farklıdır. İkilemelerde söz öbeğini oluşturan sözcükler gerçek anlam çerçevesinden uzaklaşmamaktadır. **Aç susuz:** Uzun bir süre bir şey yiyip içmemiş ve yiyecek içeceğe gereksinimi olur durumda. (AKYALÇIN 2007), **Beslemek büyütme:** Birilerinin yeme içme gibi doğal gereksinimlerini karşılayarak onların yaşamalarını, gelişip büyümelerini sağlamak. (AKYALÇIN 2007), **Canlı kanlı:** Sağlıklı, güçlü; enerjik. (AKYALÇIN 2007), **Çalı çırpı:** Ateş yakmakta kullanılan ince, kuru ağaç dalı ve kuru ot türü nesnelere. (AKYALÇIN 2007), **Doğru dürüst:** Tam anlamıyla, doğru bir biçimde ve olduğu gibi. (AKYALÇIN 2007), **Eski püskü:** Çok eskimiş, yeniliği kalmamış döküntü. (AKYALÇIN 2007), **Fakir fakara:** Yoksullar, geçimini güçlüğüyle sağlayan kimseler. (AKYALÇIN 2007), **Genç yaşlı:** Yaşlı, genç, orta yaşlı herkes. (AKYALÇIN 2007), **Hısım akraba:** Soyca veya evlilik yoluyla aralarında bağ bulunan kimseler (AKYALÇIN 2007), **İnine dibine:** En ince ayrıntısına kadar. (AKYALÇIN 2007), **Kavga gürültü:** Karışıklık ve tartışma durumu. (AKYALÇIN 2007), **Laf söz:** Konuşma söylenecek sözler. (AKYALÇIN 2007), **Mevsimli mevsimsiz:** Her zaman, mevsime, zamana bağlı olmaksızın. (AKYALÇIN 2007), **Nam şan:** Ün, şöhret ve ad; tanınmışlık. (AKYALÇIN 2007), **Okuma yazma:** Okuyup yazabilme yetenek ve bilgisi. (AKYALÇIN 2007), **Özenmek bezenmek:** Bir işi ayrıntılarına varıncaya dek, büyük bir özenle, titizlik ve dikkatle yapmak. (AKYALÇIN 2007), **Para pul:** Para, mal, ekonomik güç. (AKYALÇIN 2007), **Sebze meyve:** Genellikle pişirilerek yenilen bitkiler ve yemişler. (AKYALÇIN 2007), **Temiz pak:** Çok temiz, tertemiz. / Namuslu. (AKYALÇIN 2007), **Uğraşp didinmek:** Aşırı güç ve emek harcamak. (AKYALÇIN 2007), **Vurup kırmak:** Çevresindekilere ve eşyalara zarar vermek. (AKYALÇIN 2007), **Yarım yamalak:** Mükemmel olmayan, eksik üstünkörü. (AKYALÇIN 2007), **Zar zor:** Ancak, çok zor, zorlamalar sonucu belki anlamında. (AKYALÇIN 2007) gibi ikilemelere bakıldığında ikilemeyi oluşturan sözcüklerin anlamlarının öbek olarak da farklı bir boyuta geçmediği görülmektedir. Bu durum, anlamsal olarak hemen bütün ikilemeler için geçerlidir denilebilir. Bundan dolayıdır ki ikilemeler tek başlarına deyim olarak değerlendirilemezler. Ancak bazı araştırmacılar hazırladıkları sözlüklerde ikilemelere deyim olarak yer vermiştir.

Ömer Asım Aksoy ikilemeleri de bir tür deyim olarak kabul etmiş, fakat yinelemelerin ise deyim olamayacağını söylemiştir. (AKSOY 1988: 507) Bu düşünce ile “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II” adlı eserinde, **Abur cubur:** Vücuda yararlı olup olmadığını düşünmeden rastgele yenilen öteberi. (AKSOY 1988), **Açık seçik:** Çok açık ve belirli olarak. (AKSOY 1988), **Ağı aksak:** Pek yavaş olarak ve düzgün olmayarak. (AKSOY 1988), **Bata çıka:** Kimi zaman umut keserek, kimi zaman umut besleyerek, güç koşullar içinde. (AKSOY 1988), **Bazı bazı:** Arada bir, ara sıra. (AKSOY 1988), **Belli başlı:** 1) Belirli, başlıca; 2) Önemli. (AKSOY 1988), **Cangıl cüngül:** Çan, çingirak ya da maden eşya, sesler çıkararak. (AKSOY 1988), **Canla başla:** Hiçbir özveriden kaçınmayarak, bütün yorgunluklara katlanarak, var gücü ile. (AKSOY 1988), **Cümbür cemaat:** Hep birlikte, toplu olarak. (AKSOY 1988), **Çalı çırpı:** İnce kuru dal, çalı, çöp vb. (AKSOY 1988), **Çat pat:** 1) Ara sıra; 2) Biraz, kırık dökük. (AKSOY 1988), **Çoluk çocuk:** 1) Çocuklarla birlikte aile topluluğu; 2) İşe aklı ermeyen çocuklar gençler. (AKSOY 1988), **Yarım yamalak:** Eksik tamamlanmamış. (AKSOY 1988) gibi pek çok ikileme söz öbeğini deyim olarak değerlendirmiştir. Kaldı ki buradaki ikileme biçimindeki söz öbeklerinin anlamları da gerçek anlam boyutunu aşmamış; yani değişmece anlam boyutuna geçmemiştir.

Mehmet Hengirmen de “İkilemeyi oluşturan sözcüklerden birinin anlamı varsa, bu ikileme deyim olarak kabul edilebilir.” (HENGİRMEN 2007:30) diyerek en az bir sözcüğü anlamlı olan **Açık seçik:** Çok kolay anlaşılır, belirgin. (HENGİRMEN 2007), **Ak pak:** Tertemiz” (HENGİRMEN 2007), **Delik deşik:** Her tarafı delik olan. (HENGİRMEN 2007), **Dirlik düzenlik:** Bir arada yaşayan insanlar arasındaki sevgi saygı, huzur. (HENGİRMEN 2007), **Don gömlek:** üzerinde sadece don ve gömlek bulunmak. (HENGİRMEN 2007), **Evirip**

çevirmek: 1) Bir şeyi inceleyebilmek için her tarafına bakmak; 2) Bir işi yapabilecek güçte olmak. (HENGİRMEN 2007), **Gece gündüz:** Her zaman ara vermeksizin. (HENGİRMEN 2007), **Gerile gerile:** Kendine önem vererek, kabarmak, kasıla kasıla. (HENGİRMEN 2007), **Gezip tozmak:** Vaktini hiçbir iş yapmadan gezmekle harcamak. (HENGİRMEN 2007), **Harfi harfine:** Tam olarak, aynen, eksiksiz. (HENGİRMEN 2007), **İş güç:** Yapılacak herhangi bir iş. (HENGİRMEN 2007), **Yalan dolan:** Gerçek olmayan söz, yalan, dalavere. (HENGİRMEN 2007), **Yol yordam:** İş ve nezaket kuralları. (HENGİRMEN 2007) gibi ikilemeleri deyim olarak değerlendirmiştir. Oysaki buradaki ikilemelerin anlamlarının da gerçek anlam boyutunu aşarak değişmece anlam boyutuna geçemediği açıktır.

İsmail Parlatır da “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II” adlı sözlüğünde; **El gün:** Herkes. (PARLATIR 2007), **Eninde sonunda:** En sonunda, işi nihayetinde. (PARLATIR 2007), **Filan falan:** Şu veya bu (kimse). (PARLATIR 2007), **Gizli kapaklı:** Sır gibi saklamak, kimseye duyurmamak. (PARLATIR 2007:393), **Hayal meyal:** Şöyle böyle. (PARLATIR 2007), **Haydi haydi:** Olsa olsa, iyiden iyiye. (PARLATIR 2007), **İkınıp sıkınmak:** 1) Soluğunu içinde tutarak karın kaslarıyla bağırsaklarını üst üste sıkıştırmak; 2) Beden veya kafa ile yapılan çalışmalar da bir şey ortaya koyabilmek için kendini çok zorlamak. (PARLATIR 2007), **İncik boncuk:** Basit ve değersiz süs eşyası. (PARLATIR 2007), **Olan biten:** Ortaya çıkan veya oluşan her şey. (PARLATIR 2007), **Sıcağı sıcağına:** Üzerinden zaman geçmeden. (PARLATIR 2007:760), **Yaka paça:** Zor kullanarak, zorla. (PARLATIR 2007), **Yalan yanlış:** Gerçek dışı, asılsız. (PARLATIR 2007) gibi gerçek anlam boyutunu aşmamış ikilemeleri deyim olarak değerlendirmiştir.

Metin Yurtbaşı da “Sınıflandırılmış Türkçe Deyimler” adlı sözlüğünde; **Apar topar:** Hemen. (YURTBAŞI 2004), **Çoluk çocuk:** Acemi, aile. (YURTBAŞI 2004), **Günlük güneşlik:** Açık Aydınlık. (YURTBAŞI 2004), **Gürül gürül:** Tereddütsüz” (YURTBAŞI 2004), **Kıpır kıpır:** Canlı” (YURTBAŞI 2004), **Soyunup dökünmek:** Soyunmak” (YURTBAŞI 2004), **Uflayıp puflamak:** İnildemek, inlemek, sıkılmak” (YURTBAŞI 2004) gibi gerçek anlamlı ikilemeleri deyim olarak değerlendirmiştir.

TDK'nin www.tdk.gov.tr adresinde yer alan elektronik sözlükte de **Arayıp sormak:** 1) biri hakkında haber sormak; 2) birinin ziyaretine giderek ona karşı ilgi göstermek., **Çalıp çırpamak:** hırsızlık yapmak: 'Müşteri ise her zamanki oyunbazlığıyla çalıp çırtıklarını eve yığıyordu.' -İ. O. Anar, **Kesip biçmek:** 1) parçalamak, doğramak, ameliyat etmek; 2) ağzına geleni söylemek, ileri geri konuşmak; 3) zorbalıkla korkutmak: 'Nasıl sol elimle sağ elimi kesip biçeceğim?' -R. N. Güntekin., **Özenip bezenmek:** Bir işi ayrıntılarına varıncaya değin büyük bir özenle ve titizlikle yapmak.”, **Sararıp solmak:** 1) giderek daha çok solmak: 'Sokakları dolduran sayılmaz şapkaların zalimce, kurnaz ve namussuz gölgelerinde sararmış solmuş.' -Ö. Seyfettin. 2) mec. sağlığı bozulmak: 'Karısı anlaşılmayan bir illetle sararıp soldu, birkaç ay içinde ölüp gitti.' -Halikarnas Balıkcısı., **Tarla tapan:** tarım yapmak., **Telleyip pullamak:** 1) birçok süsle süslemek; 2) mec. değerinden çok övmek. TDK: Türk Dil Kurumu, sozluk.gov.tr (Erişim Tarihi:20.06.2019), gibi ikilemeler deyim olarak değerlendirilmiştir.

Bu tanımlama ve örneklerden de anlaşılacağı üzere ikilemelerin anlamları salt ikileme biçiminde söylendiklerinde gerçek anlamla ilintilidir. Oysaki, deyimlerin söz öbeği olarak anlamları gerçek anlamdan uzaklaşmış, çok daha farklı anlam boyutuna geçmiştir. Örneğin, deyim olarak Diz çökmek, “Bir kimseye boyun eğmek, onun istediği gibi davranmak.” Anlamıyla artık, “birinin dizleri üzerine çökmesi” somut/gerçek anlamından uzaklaşıp soyutlaşarak açıklamada verilen, “boyun eğme” anlamına geçmiştir. Tek başına söz öbeği olarak kullanılan ikilemelerde ise böylesi bir anlam değişmesi görülmez. Türkçe İkilemeler Sözlüğüne (AKYALÇIN 2007) bakıldığında bu durum daha da net olarak görülecektir. Aynı ikilemeler sözlüğünde bu durum fark edildiği için Ağzına yüzüne (bulaştırmak), Akla karayı seçmek, ele avuca sığmamak, elini eteğini çekmek, etine buduna (göre), İğne ipliğe (dönmek),

in cin (yok/top oynamak), Tuz biber (ekmek), Tuzu biberi (olmak), Yerden göge, Yere göge (koyamamak/sıgınamak) gibi deyim içerisinde anlam değişmesine uğrayan bazı ikilemelerin deyim içerisindeki anlamlarına da yer verilmiştir. Anlam değişmesine uğrayan bu ikilemelerin anlamları artık deyim olan söz öbeğinin içinde kaynaşmış farklı bir anlam kazanarak tek başına kullanıldığında ikileme anlamından uzaklaşmaktadır. Örneğin, ağız burun söz öbeği ikilemeler sözlüğünde “insanın yüz bölgesi ve bu bölgedeki, ağız, burun, gözler, çene bölümleri” (AKYALÇIN 2007) biçiminde tanımlanmaktadır. Ağızdan burnundan gelmek söz öbeğinin tanımı ise deyimler sözlüğünde “Bir şeyi yaptığına, söylediğine pişman olmak” (AKYALÇIN 2012a) “Tuz biber” söz öbeği ikileme olarak kullanıldığında “tuz biber ve benzeri yiyecekler” anlamı düşünülür. “Ekmeğimizin üzerine tuz biber ektik” dediğimizde “elimizde bulunan ekmeğin üzerine tuz biber ve benzeri baharatları serpiştirdik” anlamı düşünülür. Ancak, Tuz biber ekmek söz öbeği deyim olarak kullanıldığında “bir üzüntünün acısını, bir kusurun ağırlığını arttıran şeyler yapmak. Daha da arttırmak” (AKYALÇIN 2012a) anlamı ortaya çıkmaktadır. Yani, tuz biber ikilemesi, ekmek eylemiyle birlikte öbekleşerek deyimleştiğinde anlamsal olarak ikileme anlamından da uzaklaşmaktadır. Bu durum deyimlerin içinde geçen hemen bütün ikilemeler için geçerlidir. Bundan dolayıdır ki ikileme biçimindeki söz öbekleri tek başlarına kullanıldıklarında gerçek anlam bağlamında pekiştirmeli söz öbeği boyutunda kaldıkları için deyim olamazlar. İkilemelerin bu biçimleriyle ve anlamlarıyla deyimler sözlüklerine alınmaları doğru bir yaklaşım değildir. Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere ağızdan burnundan gelmek, tuzu biberi olmak ve benzeri gibi deyimlerde geçen ikilemeler ise artık o deyim içinde farklı bir anlama/deyim anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Böylesi ikilemelerle kurulmuş deyimlerimizle karşılaşmaktadır. Bu türden deyimlerde bizim için belirleyici nokta; yukarıdaki örneklerde ortaya konduğu gibi, anlam olmalıdır. Aşağıdaki örneklerde de görülmektedir ki deyimlerin içerisindeki ikilemeler, artık o deyim ile kaynaşarak gerçek anlamlarından uzaklaşmış, söz öbeği içerisinde anlam değişmesine uğramıştır. bazen de aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere deyim anlamını pekiştirmiştir.

Ağız burnu Çarşamba/Perşembe pazarına dönmek: Dayak yediği için yüzü büyük hasar görüp çok kötü bir görünüm alması durumunu anlatmak için kullanılır. (AKYALÇIN 2012a) deyimindeki “Ağız burun” ikilemesi “İnsanın yüz bölgesi ve bu bölgedeki, ağız, burun gözler çene bölgesi.” (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşmış, deyim içinde kaynaşarak anlam değişikliğine uğramıştır.

Ağız dili yok/olmamak: Çok az konuşan, sakın, ağır başlı, olgun bir yapıya sahip olan insanları anlatmak için kullanılır. (AKYALÇIN 2012a) deyimdeki “Ağız dil” ikilemesi “konuşma organları; konuşma yeteneği.” (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşmış, deyim içinde kaynaşarak anlam değişikliğine uğramıştır.

Ağızına burnuna/gözüne/yüzüne bulaştırmak: Bir işi becerememek, layığıyla yapamamak. Bir işi yapayım derken bozmak. (AKYALÇIN 2012a) deyimindeki “Ağız burun” ikilemesi “İnsanın yüz bölgesi ve bu bölgedeki, ağız, burun gözler çene bölgesi.” (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşmış, deyim içinde kaynaşarak anlam değişikliğine uğramıştır. Bu durum fark edildiği için ikilemeler sözlüğünde “Ağızına yüzüne (bulaştırmak): Bir işi başaramamak, her şeyi birbirine karıştırmak.” (AKYALÇIN 2007) şeklinde deyim anlamı ile de yer verilmiştir.

Ağızdan bal şeker akmak: Ağızdan bal şeker akmak (Bal şeker): Bir şeyi çok güzel bir dille tatlılıkla anlatmak. (AKYALÇIN 2012a) deyiminin içinde geçen “Bal şeker / şeker bal” ikilemesi “Yenen bir şeyin ağız tadıyla ve yarayacak bir biçimde tüketilmesi veya yaşanan olayların mutluluk verecek özellikte olması. (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşmış, hem deyim içinde kaynaşmış anlam değişikliğine uğramış hem de pekiştirme görevi ile deyim anlamını kuvvetlendirmiştir.

Ağızdan burnundan gelmek: Bir şeyi yaptığına ya da söylediğine pişman olmak. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “Ağız burun” ikilemesi “İnsanın yüz bölgesi ve bu bölgedeki, ağız, burun gözler çene bölgesi.” (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşmış, deyim içinde kaynaşarak anlam değişikliğine uğramıştır.

Akla fikre ziyan/zarar olmak: Mantık dışı olduğu için anlaşılması çok olan. Akılla bağdaşmayan. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “Akıl fikir” ikilemesi deyim içerisinde “Düşünerek anlayabilme yetisi, kavramak; yapılanları algılayıp yorumlayabilme potansiyeli.” (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşarak anlam değişikliğine uğramıştır.

Akla kararı seçmek: Bir konu veya iş ile ilgili olarak çok fazla uğraşıp zorlanmak. Çok uğraşmak. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “Ak kara” ikilemesi deyim içerisinde “Birbirinden kesin çizgilerle ayrılacak biçimde net olabilen.” (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşarak anlam değişikliğine uğramıştır. Bu durum fark edildiği için ikilemeler sözlüğünde “**Akla kararı (seçmek):** Bir işi başarıncaya kadar çok zorlanmak, aşırı sıkıntı çekmek.” (AKYALÇIN 2007) şeklinde deyim anlamı ile de yer verilmiştir.

Aklını peynir ekmekle yemek: Dengesiz, mantıksız, çılgınca davranışlarda bulunmak. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “Peynir ekmek” ikilemesi deyim içerisinde “Kapış kapış. Bir şeyin herkes tarafından bol satın alınması durumu.” (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşarak anlam değişikliğine uğramıştır.

Al haberi, git kabarı kabarı: Sevindirici bir haber alındığında övünülebilir, mutlu olunabilir anlamında kullanılır. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “Kabar kabar” ikilemesi deyim içerisinde “Yer yer kabarcıklar biçiminde.” (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşarak anlam değişikliğine uğramıştır.

Ana ata sofrasında büyümek: Eğitilmemek, nasıl davranacağını bilememek. Çok rahat yaşamak. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “Ana ata” ikilemesi deyim içerisinde “Soyundan gelen insanlar.” (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşarak anlam değişikliğine uğramıştır.

Anasından emdiği süt fitil fitil burnundan gelmek: Uzun uğraşlar vermek. Büyük sıkıntı ve acılar yaşamak. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “Fitil fitil” ikilemesi deyim içerisinde “Zorla, zehir ederek; fitil fitil.” (AKYALÇIN 2007) anlamından az da olsa uzaklaşarak deyim içerisinde kaynaşmış, pekiştirme görevi ile de deyim anlamını kuvvetlendirmiştir.

Arpalı buğdaylı oturmak: Bir topluluk içerisinde erkek ve kadın karışık oturmak. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “Arpa buğday” ikilemesi deyim içerisinde “Buğdaygillerden olan arpa, buğday, yulaf, çavdar ve benzeri tahıllar.” (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşmıştır.

Burnundan fitil fitil/ ifir ifir gelmek/getirmek: Sıkıntı, zorluk, çile çekmek (AKYALÇIN 2012a) “Fitil fitil” ikilemesi deyim içerisinde “Elde edilen güzel bir şeyin sonra kişiye zehir olması, bir işten veya olaydan aşırı sıkıntı çekerek.” (AKYALÇIN 2007) anlamından az da olsa uzaklaşmış, pekiştirme görevi ile de deyim anlamını kuvvetlendirmiştir. Aynı durum deyim bir başka kullanımında yer alan “İfir ifir” ikilemesi için de geçerlidir. Bu ikileme de deyim içerisinde “Zorla, zehir ederek; fitil fitil.” (AKYALÇIN 2007) anlamından az da olsa uzaklaşmış, deyim içerisinde kaynaşarak anlamı kuvvetlendirmiştir.

Çaputuna çuluna aşıklık ne haline: Yapabilecek gücü yokken boyundan büyük işlere kalkışan kişilere söylenir. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “Çul çaput” ikilemesi deyim içerisinde “Eski yıpranmış giyişiler, dokunmuş eski eşya, paçavralar, öte beri yıpranmış bez ve

benzeri, yatarken üste atılan veya sarınılan örtü türü nesnelere.” (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşarak anlam değişikliğine uğramıştır.

Düğün dernek hep bir örnek: Değişik bir şey yok. Hepsi aynı veya benzer anlamında söylenir. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “Düğün dernek” ikilemesi deyim içerisinde “Özellikle evlilik dolayısıyla müzikli oyun, tören eğlence.” (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşarak anlam değişikliğine uğramıştır.

Eften püften deli kıza/sarı kıza/öküze kaftan: Derme çatma ortaya çıkarılan işleri anlatmak için söylenir. Oradan buradan parça parça şeyleri kullanarak yapılmış şey. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “Eften püften” ikilemesi deyim içerisinde “Dikkate alınmayacak kadar küçük değersiz. (AKYALÇIN 2007) anlamından az da uzaklaşmış, pekiştirme görevi ile deyim anlamını kuvvetlendirmiştir.

Ele avuca sığmamak/gelmemek/sıgmaz: Şımarık davranmak. Söz dinlememek, kural tanımamak, kontrol edilememek. Gelişmemiş, çok küçük durumda olan çocuk, bebek. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “El avuç” ikilemesi deyim içerisinde “El ve elin iç yanı.” (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşarak anlam değişikliğine uğramıştır. Bu durum fark edildiği için ikilemeler sözlüğünde “**Ele avuca (sığmamak):** Şımarıkça ve taşkınca hareketlerde bulunup söz dinlemek.” (AKYALÇIN 2007) şeklinde deyim anlamıyla da verilmiştir.

Eli eteği temiz: Kişiliğinde ve işinde dürüst, terbiyeli, saygılı olan. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “El etek” ikilemesi deyim içerisinde “Kişinin elleri ve giyişinin bol bir biçimde aşağıya doğru dökümlü kısımları.” (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşarak anlam değişikliğine uğramıştır.

Eli kolu uzun: Birçok yerde tanıdığı, birçok yerle bağlantısı, iletişimi olan kişi. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “El kol” ikilemesi deyim içerisinde “Eller ve kollar, omuzlardan parmak uçlarına kadar uzanan organ bölümleri” (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşarak anlam değişikliğine uğramıştır.

Elini ayağını/eteğini çekmek: Uzaklaşmak, bir yere belli bir süre hiç uğramamak, hiç uğraşmamak, iletişimi kesmek, bırakmak. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “El etek” ikilemesi “Kişinin elleri ve giysisinin bol bir biçimde aşağıya doğru dökümlü kısımları.” (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşmış, deyim içerisinde kaynaşarak anlam değişikliğine uğramıştır. Aynı durum deyim farklı bir kullanımında geçen “El ayak” ikilemesi için de geçerlidir. Bu ikileme de “Kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan bölümü. (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşmış, deyim içerisinde kaynaşarak anlam değişikliğine uğramıştır. Bu durum fark edildiği için ikilemeler sözlüğünde “**Elini eteğini (çekmek):** Daha önceden yapılan veya ilgilenilen iş ve davranışları artık yapmamak. / İlgilenmemek. (AKYALÇIN 2007) şeklinde deyim anlamı ile de yer verilmiştir.

Etine buduna göre: Sosyal ve ekonomik gücüne, çapına uygun olma durumunu anlatmak için söylenir. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “Et but” ikilemesi deyim içerisinde “Kasaplık hayvanlardan elde edilen besin maddeleri.” (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşmıştır. Bu durum fark edildiği için ikilemeler sözlüğünde “**Etine buduna (göre):** Sosyal ve ekonomik gücüne göre. (AKYALÇIN 2007) şeklinde deyim anlamı ile de yer verilmiştir.

İğne iplik kalmak: Çok aşırı kilo kaybına uğramak. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “İğne iplik” ikilemesi, ikileme olarak kullanıldığında “İğne ve iplik” anlamı akla gelir. Ancak “İğne iplik kalmak” deyiminin içerisinde bu anlamından uzaklaşarak deyim içerisindeki anlamını kazanmıştır. Bu durum fark edildiği için ikilemeler sözlüğünde “**İğne ipliğe**

(dönmek): Üzüntü, hastalık veya başka birtakım nedenlerden dolayı aşırı zayıflamak. (AKYALÇIN 2007) şeklinde deyim anlamı ile yer verilmiştir.

İliği kemiği kurumak: Canından bezmek, tükenmek. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “İliği kemiği” ikilemesi deyim içerisinde “Bütün gücü, varı yoğu” (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşarak anlam değişikliğine uğramıştır.

İN cin olmamak/top oynamak: Çevrede kimsenin olmadığı ıssız, sessiz, terk edilmiş ortamları anlatmak için kullanılır. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “İN cin” ikilemesi, ikileme olarak kullanıldığında “Olağanüstü varlıklar” anlamı akla gelir. Ancak deyim içerisinde “İN cin olmamak/top oynamak” deyiminde, söz öbeği içerisinde kaynaşarak deyim içerisindeki anlamını kazanmıştır. Bu durum fark edildiği için ikilemeler sözlüğünde “İN cin (yok/ top oynamak): Çevrede hiçbir canlının bulunmaması.” (AKYALÇIN 2007) şeklinde deyim anlamı ile yer verilmiştir.

İpe sapa gelmemek: Birbirini tutmayan, gerçeğe uygun olmayan, dengesizce anlamlarında kullanılır. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “İp sap” ikilemesi, ikileme olarak kullanıldığında “Kimliği ve soyu soppu.” (AKYALÇIN 2007) anlamı akla gelir. Ancak “İpe sapa gelmemek” deyimini içerisinde kaynaşarak deyim içerisindeki anlamını kazanmıştır. Bu durum fark edildiği için ikilemeler sözlüğünde “İpe sapa (gelmemek): Akla yatkın olmamak, söylenen ve yapılanların birbirini tutmaması (AKYALÇIN 2007) şeklinde deyim anlamı ile de yer verilmiştir.

İpi sapı olmamak: Yapılan hareketlerde belli bir uyum olmamak, söylenen sözlerin birbirini tutmaması. Güvenilmez. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “İpi sapı” ikilemesi deyim içerisinde “Kimliği ve soyu soppu.” (AKYALÇIN 2007) anlamından az da olsa uzaklaşmış, deyim içerisinde kaynaşarak anlam değişikliğine uğramıştır.

Kafa göz yarmak: Kaba ve kırıcı bir biçimde davranıp konuşmak. Patavatsızlık etmek. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “Kafa göz” ikilemesi “Yüzün kaş, göz ve burun çevresi.” (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşmış, deyim içerisinde kaynaşarak anlam değişikliğine uğramıştır.

Kapıya bacaya sığmamak: Telaş, öfke, korku ve benzeri duyguları yoğunluğu nedeniyle ne yapacağını bilemez durumda olmak. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “Kapı baca” ikilemesi “Evin kapı, cam, baca ve benzeri yerleri. (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşmış, deyim içerisinde kaynaşarak anlam değişikliğine uğramıştır.

Kaşla göz arasında: Çok az bir zaman içerisinde yapmak. Kimseye sezdirmemek. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “Kaş göz” ikilemesi “Yüzün kaş, göz ve burun çevresi.” (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşmış, deyim içerisinde kaynaşarak anlam değişikliğine uğramıştır.

Kendi kendine gelin güvey olmak: Bir işin nasıl gelişeceğini o işle ilgili nelerle karşılaşacağını bilmeden olmuş bitmiş gibi davranmak. Karşısındaki insanın düşüncelerinden farklı düşler kurmak. (AKYALÇIN 2012a) deyimini içerisinde geçen “Kendi kendine” ikilemesi “İçinden, kimsenin karışamayacağı veya duyamayacağı biçimde, yalnız başına. (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşmış, deyim içerisinde kaynaşarak anlam değişikliğine uğramıştır. Aynı durum “Gelin güvey” ikilemesi için de geçerlidir. Bu ikileme de “Evlenen erkek ile kız. (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşmış, deyim içerisinde kaynaşarak anlam değişikliğine uğramıştır.

Kılık kıyafet, sıçanlara/köpeklere ziyafet: Değersiz ve onursuz kalıbının-görünümünün adamı değil anlamlarında söylenir. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen

“Kılık kıyafet” ikilemesi “Üst baş, dış görünüş, giyim ve gösteriş.” (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşmış, deyim içerisinde kaynaşarak anlam değişikliğine uğramıştır.

Kurdu ininden dışarıya uğratıp da sarmaş dolaş etmek: Çok yetenekli, becerikli olmak. Bir şeyin tersini düzünü birbirine geçirmek, ne olduğunu, nereden geldiğini şaşırtmak. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “Sarmaş dolaş” ikilemesi “Birbirine sarılıp kucaklaşmış bir durumda.” (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşmış, deyim içerisinde kaynaşarak anlam değişikliğine uğramıştır.

Masal masal maniki, oğlu uşağı on iki: Kendisinden yapabilmesi beklenmeyen ancak bunları yapan kimseler için söylenir. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “Oğul uşak” ikilemesi “Çoluk çocuk. Evlilikten olan çocuklar.” (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşmış, deyim içerisinde kaynaşmıştır.

Nalina mihına vurmak: Bir konutu farklı yönleriyle, farklı bakışaçılarıyla değerlendirip eleştirmek. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “Nal mih” ikilemesi “Hayvanların ayaklarına çakılan metal ayaklık ve bunları tutturmaya yarayan çiviler. (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşmış, deyim içerisinde kaynaşarak anlam değişikliğine uğramıştır.

Olursa çat pat olmazsa aç yat: Hesabını iyi yapmayan, giderlerini ayarlamayıp zora düşenler için söylenir. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “Çat pat” ikilemesi “Yarım yamalak bir biçimde.” (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşmış, deyim içerisinde kaynaşarak anlam değişikliğine uğramıştır.

Pır pır der uçamaz, çukura düşmüş çıkamaz: İçine düşülen kötü durumdan ne kadar çabalanırsa çabalansın kurtulmanın çok zor olduğunu; kötü bir durumun yaşandığını anlatmak için kullanılır. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “Pır pır” ikilemesi “Kuşların kanat çırpınışları. (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşmış, deyim içerisinde kaynaşarak anlam değişikliğine uğramıştır.

Sapla saman birbirine karışmak: İyisiyle kötüsünün, doğrusuyla yanlışının ayırt edilmemesi. Karışık bir ortamın olması anlamında söylenir. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “Sap saman” ikilemesi “Türlü ekinlerin taneleri ayrıldıktan sonra harmanda kalan parçalanmış ya da parçalanmamış uzun sapları.” (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşmış, deyim içerisinde kaynaşarak anlam değişikliğine uğramıştır.

Sidiği ile elini yüzünü yıkamak: Pislige bulaşmış, güvenilmez bir kişi olmak. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “El yüz” ikilemesi “Eller, yüz, kollar ve vücudun bu organlara yakın yerleri. (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşmış, deyim içerisinde kaynaşarak anlam değişikliğine uğramıştır.

Temcit pilavı gibi ısıtıp ısıtıp önüne koymak: Bir konuyu sürekli, bıktırana kadar aynen konuşmak. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “Isıtıp ısıtıp” ikilemesi “Bir şeyi soğuk durumdan sıcak duruma getirmek. Bir sözü veya olguyu sürekli yineleyerek gündeme getirmek. (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşmış, deyim içerisinde kaynaşarak anlam değişikliğine uğramıştır.

Tencere tava, herkeste bir hava: Herkesin kendini çok yukarılarda görmesi durumu. Bir ortamda akıl birliğinin olmaması. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “Tencere tava” ikilemesi “İçinde yemek pişirilen kaplar. (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşmış, deyim içerisinde kaynaşarak anlam değişikliğine uğramıştır.

Tuz biber ekmek: Bir üzüntünün acısını, bir kusurun ağırlığını artıran şeyler yapmak daha da arttırmak. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “Tuz biber” ikileme olarak kullanıldığında “tuz biber ve benzeri yiyecekler” anlamı akla gelir. Ancak, “Tuz biber ekmek”

söz öbeği deyim içerisinde kaynaşmış olarak karşımıza çıktığında anlam değişmecesini görülür. Artık yukarıdaki deyim anlamını kazanmıştır. Bu durum fark edilerek ikilemeler sözlüğünde “**Tuz biber (ekmek)**: Bir üzüntünün derecesini artıran şeyler yapmak. (AKYALÇIN 2007) şeklinde deyim anlamı ile yer verilmiştir.

Tuzu biberi olmak: Bir şeyin, durumun tamamlayıcısı olmak. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “Tuzu biberi” ikilemesi “Ekstradan, fazladan.” (AKYALÇIN 2007) anlamından az da olsa uzaklaşmış, deyim içerisinde kaynaşarak anlam değişikliğine uğramıştır.

Yerden göğe dek/kadar: Çok, pek çok hakkı olmak. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “Yer gök” ikilemesi “yeryüzü gökyüzü, gözün görebildiği tüm alan.” (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşmış, deyim içerisinde kaynaşarak anlam değişmesine uğramıştır. Bu durum fark edildiği için ikilemeler sözlüğünde “**Yerden göğe**: Pek çok, anlatılamayacak kadar çok.” (AKYALÇIN 2007) şeklinde deyim anlamı ile de yer verilmiştir.

Yere göğe koyamamak/koymamak/sığdıramamak: Bir kimseye memnun etmek için çok uğraşmak, nasıl ağırlayacağını bilememek. Aşırı değer vermek. (AKYALÇIN 2012a) deyiminde geçen “Yer gök” ikilemesi “yeryüzü gökyüzü, gözün görebildiği tüm alan.” (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşmış, deyim içerisinde kaynaşarak anlam değişikliğine uğramıştır. Bu durum fark edildiği için ikilemeler sözlüğünde “**Yere göğe (Koyamamak, sığmamak)**: Bir kişi, nesne veya olayı olduğundan daha fazla göstererek ondan söz etmek, abartmak.” (AKYALÇIN 2007) şeklinde deyim anlamı ile de yer verilmiştir.

Yukarıda verilen örnekler ve açıklamalarda da görüldüğü gibi ikilemeler ve deyimler ayrı ayrı değerlendirilmesi gereken söz öbekleridir. Deyimleri oluşturan sözcükler bir bütün halinde kaynaşarak gerçek anlamlarının dışında bir anlam ifade ederlerken; ikilemeler çoğunlukla gerçek anlama yakın bir anlam ifade eden ve anlamı pekiştiren söz öbekleridir. Bu nedenle ikilemelerin tek başlarına deyim olarak değerlendirilmesi doğru bir yaklaşım değildir. Ancak ikilemeler “Kılık kıyafet sıçanlara/köpeklere ziyafet” örneğinde olduğu gibi anlam değişikliğine uğrayarak ya da “Anasından emdiği süt fitil fitil burnundan gelmek” örneğinde olduğu gibi pekiştirme görevi ile anlamı kuvvetlendirerek deyimlerin içerisinde yer alabilirler. “Kılık kıyafet, sıçanlara/köpeklere ziyafet” örneğine bakıldığında bu deyimde geçen “Kılık kıyafet” ikilemesi artık “Üst baş, dış görünüş, giyim ve gösteriş.” (AKYALÇIN 2007) anlamından uzaklaşmış, deyim içerisinde kaynaşarak “Değersiz ve onursuz kalıbının-görünümünün adamı değil anlamlarında söylenir.” (AKYALÇIN 2012a) “Anasından emdiği süt fitil fitil burnundan gelmek” örneğinde de “fitil fitil” ikilemesi “Zorla, zehir ederek; fitil fitil.” Anlamından az da olsa uzaklaşarak pekiştirme görevi ile deyim anlamını kuvvetlendirmiştir. Bu türden örnekler içerisindeki ikilemeler, biçimsel olarak ikileme olmakla birlikte, artık deyim ile bütünleşirler ve anlamsal olarak bir farklılaşmaya uğrarlar.

SONUÇ

Deyimler, ikilemeler, atasözleri, kalıp sözler vb. Söz öbekleri Türkçenin ilk yazılı belgeleri olan Orhun yazıtlarından itibaren söz varlığı içerisinde yer alan söz öbekleridir. Bu söz öbekleri içerisinde yer alan deyimler ve ikilemeler çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Deyimler ile ilgili olarak yapılan yukarıdaki tanımlarda ve verilen örneklerde de görüldüğü gibi deyim oluşturan sözcükler gerçek anlamlarının dışına çıkarak farklı bir anlam/anlatım boyutuna geçeler. İkilemelerle ilgili yapılan yukarıdaki tanımlara ve örneklere bakıldığında ikilemeyi oluşturan sözcüklerin gerçek anlamlarından çok da uzaklaşmadığı görülmektedir. Ancak Ömer Asım Aksoy, ikilemeleri de bir tür deyim olarak değerlendirmiş, fakat yinelemelerin ise deyim olamayacağını söylemiştir. (AKSOY 1988: 507). İsmail Parlatur, Mehmet Hengirmen, Metin Yurtbaşı gibi araştırmacılar da hazırladıkları sözlüklerde bazı ikilemeleri deyim olarak değerlendirmişlerdir. Aynı durum TDK'nin İnternet sitesinde yer alan elektronik sözlükte de görülmektedir. İkilemelerde öbeği oluşturan sözcükler gerçek

anlamlarının çok da dışına çıkmamaktadır. Oysaki deyimlerde öbeği oluşturan sözcükler gerçek anlamlarından uzaklaşarak farklı bir anlam/anlatım boyutuna geçerler. Örneğin; “Diş bilemek” deyiminin anlamına bakıldığında “diş” ve “bilemek” sözcüklerinin gerçek anlamından uzaklaşarak “İçindeki kinle, bir kişiye zarar verebilmek için fırsat kollarda durmak.” (AKYALÇIN 2012a) anlamını kazandığı ve öbek içerisinde farklı bir anlam/anlatım boyutuna geçtiği görülmektedir. Ancak “Yarım yamalak: Mükemmel olmayan, eksik üstünkörü. Tam olmayan.” (AKYALÇIN 2007), “Doğru dürüst: Tam anlamıyla, doğru bir biçimde ve olduğu gibi.” (AKYALÇIN 2007), “özenmek bezenmek: Bir işi ayrıntılarına varıncaya dek, büyük bir özenle, titizlik ve dikkatle yapmak” (AKYALÇIN 2007a) gibi ikilemelere bakıldığında ikilemeyi oluşturan sözcüklerin gerçek anlamları ile ilintili olduğu, anlamlarının öbek olarak da farklı bir boyuta geçemediği görülmektedir. Bundan dolayı ikileme biçimindeki söz öbekleri tek başlarına kullanıldıklarında gerçek anlam bağlamında pekiştirmeli söz öbeği boyutunda kaldıkları için deyim olamazlar. İkilemelerin bu biçimleriyle ve anlamlarıyla deyimler sözlüklerine alınmaları doğru bir yaklaşım değildir. Sonuç olarak denilebilir ki ikilemeler deyim içerisinde anlam değişikliğine uğrayabilir ve pekiştirme görevi ile yer alabilirler ancak ikilemelerin tek başlarına deyim olarak kabul edilmeleri ve Deyimler Sözlüklerine alınmaları doğru bir yaklaşım değildir. Böylesi durumlarda dikkate alınacak temel nokta anlam olmalıdır.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Y., (2001) Türkçede Zaman Anlatımı ve Kimi İkileme Yapıları. XV. Dilbilim Kurultayı. İstanbul. s.115.
- AKSOY, Ö. A., (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II*. İstanbul. İnkılap Kitabevi.
- AKYALÇIN, N., (2007). *Türkçe İkilemeler Sözlüğü Tanıklı*, Anı Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara.
- AKYALÇIN, N., (2012a). *Türkçemizin Anlamsal Zenginlikleri Deyimlerimiz*. Ankara. Eğiten Kitap.
- AKYALÇIN, N., (2012b). “*Türkçemizin İncileri Atasözlerimiz Tanıklı Sözlük*”. Ankara: Eğiten Kitap.
- BİLGİN, M., (2006). *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- ÇORAKLI, Ş., (2001). *Türkçenin Yaratma Gücü. İkilemeler (I)*. Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Say. 17
- EKER, S., (2002). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- ERGİN, M., (1999). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul. Bayrak Basım.
- HATİPOĞLU, V., (1981). *Türk Dilinde İkilemeler*. İstanbul: TDK Yayınları
- HENGİRMEN, M., (2007). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2*. Ankara. Engin Yayın evi
- PARLATIR, İ., (2008). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II*. Ankara. Yargı Yayınevi
- TEKİN, T., (2010). *Orhon Yazıtları*, 4. Baskı, Ankara: TDK
- YURTBAŞI, M., (2004). *Sınıflandırılmış Türkçe Deyimler*, İstanbul. Arion Yayınevi.

Elektronik Kaynaklar:

TDK: Türk Dil Kurumu, sozluk.gov.tr (Erişim Tarihi:20.06.2019)